

Akademik dr. Mirko Pejanović
Redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine /
Academy of B&H Sciences and Arts Full Member
pejanovicm@hotmail.com

**OD BEOGRADSKOG STUDENTSKOG POKRETA DO
ORGANIZATORA USTANKA U BIH I ČLANA
ZAVNOBIH-A I AVNOJ-A¹**

**FROM THE BELGRADE STUDENT MOVEMENT TO THE
UPRISING ORGANIZERS IN BIH AND
ZAVNOBIH AND AVNOJ MEMBERS²**

Avdo Humo je tokom svoje aktivnosti u studentskom pokretu na Beogradskom univerzitetu 30-ih godina XX stoljeća preko ilegalnog partijskog rada u Sarajevu od 1939. do 1943. godine i organizacije ustanka protiv fašizma postao jedna od vodećih ličnosti narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini. Bio je vijećnik 1, 2. i 3. zasjedanja ZAVNOBiH-a, te vijećnik 2. zasjedanja AVNOJ-a. Zajedno sa Rodoljubom Čolakovićem oblikovao je koncepciju Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu 1943. godine o postizanju historijskog rješenja za Bosnu i Hercegovinu u statusu federalne državne jedinice ravnopravne drugim republikama unutar jugoslovenske federacije. Kao inicijator i nosilac priprema ZAVNOBiH-a, na 1. zasjedanju ZAVNOBiH-a je bio jedan od autora Rezolucije kojom je obnovljena državnost Bosne i Hercegovine.

Tokom druge polovine 1941. godine i u toku 1942. godine Avdo Humo je rukovodio ilegalnim partijskim radom u gradu Sarajevu i organizacijom partizanske narodnooslobodilačke borbe u istočnoj Bosni. Zajedno sa Prvim udarnim partizanskim bataljonom, formiranim u Srednjem 17. marta 1942. godine, Avdo Humo je preko planina Zvijezde i Konjuha stigao do ustaničkog Birča i učestvovao u priprema za formiranje Šeste proleterske istočnobosanske brigade. Ova brigada će ojačati partizansku narodnooslobodilačku borbu i dovesti do vojnog sloma četničkog pokreta u istočnoj Bosni i Semberiji.

¹ Tekst je osvrt na knjigu Avde Hume *Moja generacija*, Vrijeme, Zenica, 2019.

² This text is a review of a book *Moja generacija (My Generation)* by Avdo Humo, Vrijeme, Zenica, 2019.

Avdo Humo je posjedovao obrazovanje koje mu je omogućilo da knjigu sjećanja pod naslovom „Moja generacija“ napiše u obliku političko-memoarskog štiva. Njegovi opisi u knjizi o događajima i ličnostima imaju svojstvo lijepe književnosti i istovremeno svojstvo historijskog romana. Bez ove knjige teško se može dokučiti spoznaja širine narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini. Izdavačka kuća „Vrijeme“ iz Zenice štampanjem ove knjige, kao drugog i skraćenog izdanja, 2019. godine daje mogućnost čitaocima da se upoznaju sa snagom narodnooslobodilačke borbe naroda Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu i sa ulogom Avde Hume u toj borbi.

Autor je u prvom i drugom dijelu svoje knjige opisao sjećanja na djetinjstvo u rodnom Mostaru i oblikovao priču o svom djedu Avdagi, onako kako mu je pripovijedala njegova nana. Ovaj dio knjige ima i historijsku i kulturološku sadržinu. Avdo Humo čitaocu približava stanje društvenih i kulturnih odnosa u gradu Mostaru u vremenu između dva svjetska rata. Priča o djedu Avdagi je nastala iz predanja njegove nane. Kako zapisuje Avdo Humo, djed Avdaga je u mladosti učestvovao u hercegovačkoj vojsci koja je pod vođstvom bega Rizvanbegovića vodila boj u okolinu Gacka i zaustavila vojsku Husein-kapetana Gradaševića u njegovoj borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine od otomanske uprave. Kako se bavio trgovinom, djeda Avdagu će u vremenu turske vlasti zapasti da vodi porodičnu trgovinu u Sarajevu. U to doba djed Avdaga za svoju ljubav uzima Maru, kćerku hadži Tome Babića, bogatog srpskog trgovca u to vrijeme. Iako su u to doba postojale mnoge prepreke kulturološke i vjerske naravi da se sklapa brak između muslimana i pravoslavke, ljubav je sve pobijedila. Avdaga je uz pomoć brata svoje izabranice Mare i bez znanja njenih roditelja poveo Maru da žive u njegovom Mostaru. Na putu će se dogoditi tragedija u okolini Tarčina. Mara će biti smrtno ustrijeljena na svom konju. Avdaga se sa mrtvom Marom vratio u Sarajevo, gdje je obavljen pravoslavni obred njene sahrane. Avdagi je ostalo da živi u žaljenju za Marom i sa sumnjom da je ubistvo Mare organizovao bogati sarajevski trgovac Mujaga, koji je godinama nagovarao Avdagu da oženi njegovu kćerku.

U trećem i četvrtom dijelu knjige Avdo Humo opisuje svoje đачko doba u mostarskoj i bihaćkoj gimnaziji. U bihaćku gimnaziju je dospio nakon progona iz mostarske gimnazije, zbog njegovih naprednih ideja u doba šestojanuarske diktature kralja Aleksandra. Među profesorima u bihaćkoj gimnaziji bio je i Oskar Davičo, pripadnik naprednog revolucionarnog pokreta. Sa Avdom Humom su u gimnaziji u Bihaću bili Enver Redžić, Rudi Kolak. U „Gajretovom“ i „Prosvjetinom“ internatu Avdo Humo je sretao i upoznao mnoge đake koji će u Drugom svjetskom ratu postati istaknute

ličnosti u narodnooslobodilačkoj borbi. Među njima su bili: Mahmut Bušatlija, Esad Pašalić, Hakija Pozderac, Teufik Ćoralčić, Ilija Došen, Đuka Balaban, Nikola Popović i dr.

Nakon što je maturirao u gimnaziji, Avdo Humo odlazi na studij u Beograd 1933. godine. Upisuje se na studij jugoslovenske i svjetske književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Postaje član Seminara za jugoslovensku književnost u okviru koga se organizuju rasprave. Preko tog seminara Avdo Humo se uključuje u naprednu studentsku omladinu.

U toku studiranja uključuje se u aktivnosti studentskog pokreta na Univerzitetu u Beogradu. Sreće i upoznaje mnoge napredne studente iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Među njima upoznao je Hasana Brkića, Milovana Đilasa, Peru Stambolića, Uglješiu Danilovića, Borišu Kovačevića, Ivu Lolu Ribara i druge.

U okviru petog dijela svoje knjige Avdo Humo opisuje beogradski studentski pokret. Posebno je zanimljiv opis njegovog prijema u članstvo SKOJ-a (Savez komunističke omladine Jugoslavije). Jednog dana je Avdu Humu pozvao na večernju šetnju Sreten Živković (izgubiće život kada je 1942. godine u Gornjoj Jablanici bio opkoljen od četnika). Tokom noćne šetnje na Kalemegdanu Živković pita Avdu Humu: da li si čuo za SKOJ? Avdo Humo odgovara: naravno da jesam. Slijedi drugo pitanje: a da li se osjećaš komunistom? Avdo Humo odgovara: svakako. Slijedi pitanje: od kada? Na to Avdo odgovara: još od gimnazije. Uslijedilo je završno pitanje: da li si radio u SKOJ-u? Avdo odgovara: nisam. Želio sam, ali mi se nije pružila prilika. Nakon duge Avdine priče o sebi i svojoj prošlosti Živković mu je saopštio da je primljen u SKOJ. U razmatranju nekih pitanja koja se odnose na djelovanje u studentskim masama Živković je naglašavao važnost ličnog primjera. Imaćemo uspjeha u privlačenju studenata za napredne ideje ako prednjačimo u poštenju, iskrenosti, borbenosti, drugarstvu, solidarnosti i znanju. Nakon prijema u SKOJ Avdo je ušao u skojevsku grupu čiji sekretar je bio Sreten Živković. U grupi je bilo nekoliko skojevaca, a među njima i Zlata Šegvić, Splićanka, koja će u toku narodnooslobodilačke borbe biti strijeljana u Staroj Gradišci 1942. godine.

Studenticu Olgu Ninčić Avdo Humo će upoznati u okviru svog djelovanja u Udruženju za jugoslovensku književnost. Između Avde i Olge razvila se ljubav, a vremenom i čvrsta veza. Avdo će 1939. godine otići na partijski rad u Sarajevo. U jesen 1940. godine dolazi u Beograd, kada polaže svoj diplomski rad na Filozofskom fakultetu. Nakon uspješne odbrane diplomskog rada Avdo Humo i Olga Ninčić su dogovorili vjenčanje, a potom će ići u Sarajevo. Pred njima je bila prepreka u tome kako će se roditelji

složiti da Olga ide sa Avdom u Sarajevo kad počinje ratno vrijeme. Jedno večer će uslijediti presudan razgovor u kući Olginih roditelja. Porodični ljekar je pred roditeljima u prisustvu Avde i Olge rekao da Olgino zdravlje nije tako da bi mogla ići u nove uslove življenja kada zdravlje nije najbolje. Razgovor će povoljno privedi kraju sama Olga. Nakon dužeg nagovaranja oca da nije vrijeme za brak, Olga će reći: „**Moje zdravstveno stanje je isto kakvo je bilo i ranije i nije tačno sve ovo što je Jovanović (porodični ljekar) ispričao. Upravo što je politička situacija takva kakvu si je opisao, hoću da budem zajedno sa Avdom. Volim vas kao roditelje i ubuduće ću vas voljeti istom ljubavlju, ali hoću da budem zajedno sa čovjekom koga volim i s kojim se politički slažem.**“ Olgin otac Momčilo Ninčić, tada ministar vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije, na kraju će reći: „Pretpostavljam sam da će ovo ovako svršiti, ali sam gajio nadu da bi moglo biti i drugačije. Ostajem i dalje u strahu za Olgicu. Vrata moje kuće biće joj uvek otvorena.“ Ovim je razgovor s roditeljima bio završen. Dva dana poslije Avdo i Olga su se vjenčali u Šerijatskom sudu, koji je tada bio na mansardi Opštinskog suda u Beogradu. Svjedoci su bili Avdin amidža Hamza i Jurica Ribar. Sa njima je na vjenčanju bio prisutan Olgin brat Đura. Sudija je saopštio da djeca rođena u tom braku moraju biti muslimani po vjeroispovijesti.

Poslije vjenčanja uslijedio je put u Sarajevo. U početku su stanovali u Avdinoj garsonijeri, dok nisu našli bolji smještaj u željezničkom neboderu. Avdo Humo je od 1939. pa do kraja ljeta 1940. godine djelovao kao predsjednik Komisije pokrajinskog komiteta za rad sa omladinom. U toj aktivnosti prisno je saradivao sa Ratom Dugonjićem, koji je u to vrijeme bio sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu.

Ljeto 1940. godine bilo je vrijeme mnogobrojnih aktivnosti u skojevskoj organizaciji i radu Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Tog ljeta je održan skojevski kurs u Pršljanima kod Bugojna. Ovaj će kurs imati važnu ulogu u jačanju organizacija SKOJ-a u Bosni i Hercegovini.

Tokom tog ljetnog vremena 1940. godine biće održana pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Na ovoj partijskoj konferenciji biće izabrana delegacija koja će iz Bosne i Hercegovine učestvovati u radu Pete zemaljske konferencije KPJ, što je oktobra 1940. godine održana u Zagrebu. Na Petu zemaljsku konferenciju otišli su: Mujo Pašić, Pašaga Mandžić, Đuro Pucar, Iso Jovanović i Stjepan Đaković.

Krajem januara 1941. godine u Zagrebu se održavao partijski kurs u organizaciji Centralnog komiteta KPJ. Predavači su bili: Tito, Kardelj i Krsto Popivoda. Iz Bosne i Hercegovine odnosno iz Pokrajinskog komiteta KPJ za

Bosnu i Hercegovinu učestvuju Iso Jovanović i Avdo Humo. Avdo Humo zapisuje da se tada prvi put sreo sa Josipom Brozom Titom. Pred učesnike kursa, okupljene u Dubravi kod Zagreba, jedno jutro pojavio se Tito, elegantno obučen sa luksuznom tašnom. Nadalje Humo zapisuje: „Redom se pozdravio sa svima nama, raspitivao se kako se osjećamo u novom domu.“ Zatim je rekao da ćemo morati intenzivno raditi. Tito je održao predavanje o partiji, njenim savremenim političkim zadacima, njenoj istoriji, ranijim slabostima i greškama, sadašnjoj kadrovskoj strukturi i kakva bi ona u novim uslovima trebala biti. Poslije ručka Tito je otišao, a rad s diskusijom i čitanjem literature nastavljen je u grupama.

Kada je vlada Cvetkovića – Mačeka potpisala Trojni pakt sa zemljama fašističke osovine u martu 1941. godine, u Sarajevu je, kao i u Beogradu i drugim gradovima Jugoslavije, došlo do demonstracije građana. Narod je prihvatio parole komunista: „Ni Rim, ni Berlin, već Moskva“, „Bolje grob nego rob“, „Bolje rat nego pakt“, „Dolje fašizam“, „Tražimo slobodu i demokratiju“. Na primjeru demonstracija protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu se pokazalo da politička snaga i uticaj komunista na mase ne zavise od broja komunista već od njihove ocjene političkog momenta i od izbora adekvatnih političkih parola, koje mase mogu prihvatiti. Humo zapisuje da se u gomili demonstranata našao sa Pavlom Goraninom, članom Mjesnog komiteta KPJ u Sarajevu, pa onda sa Milenom Cvitkovićem, članom Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, i Mladenom Kneževićem Traktorom, članom Mjesnog komiteta KPJ. „Zajedno smo se dogovorili da masu demonstranata treba skrenuti pored banske uprave na Obalu, kako bi se Obalom krenulo prema Bašćaršiji. Demonstracije su trajale cijeli dan 27. marta 1941. godine. Za nekoliko dana u Sarajevo je došao Krsto Popivoda sa Titovom direktivom za Pokrajinski komitet da ne treba više održavati demonstracije i da Simovićevu vladu trebamo ocjenjivati prema njenoj konkretnoj politici, a to je da li provodi politiku u duhu odbrane zemlje.“

Šesto poglavlje knjige Avde Hume „Moja generacija“ donosi sjećanje na: pripreme za ustanak i sâm ustanak protiv fašističke okupacije zemlje. „Krsto Popivoda i ja bili smo zajedno u prvim danima aprila kad su njemački avioni bombardovali aerodrom u Rajlovcu. Popivoda će reći: moramo ohrabriti narod na otpor fašističkoj okupaciji“, i potom planirao put za Crnu Goru. „Ja sam“, zapisuje Humo, „išao ususret članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu da se dogovaramo za pripremu ustanka. U tim novonastalim uslovima okupacije prvi koji su bili na udaru ustaša bili su poznati komunisti i srpski političari. Ubrzo će se hapšenja, teror i odvođenje u logore smrti proširiti na sve Srbe, sve Jevreje, sve Rome i sve antifašiste iz hrvatskog i (bošnjačkog tada) muslimanskog naroda. Tada smo pred partijom

u Bosni i Hercegovini postavili tri zadatka: prvo, solidarnost sa žrtvama fašističkog terora; drugo, borba za bratstvo i jedinstvo kao spasonosnom formulom pred prijetnjom bratoubilačkog rata i treće, prikupljanje oružja i ostalog materijala potrebnog za rat.“ U pripremama za oslobođenje od okupacije stvoreni su štabovi za cijelu zemlju. Tako je u Bosni i Hercegovini osnovan Vojni komitet pri Pokrajinskom komitetu. Pri oblasnim komitetima osnovane su vojne komisije. Pokazalo se na početku okupacije da je narod spreman da se oružjem suprotstavi neprijatelju. To je, prema sjećanju Avde Hume, naročito pokazao ustanak u Hercegovini krajem juna 1941. Ustaničnici su tada napali okupatorske snage u Nevesinju i Avtovcu. Nakon što je Njemačka napala SSSR, u Sarajevu je već bio sačinjen u policiji spisak od preko stotinu komunista koje je trebalo odmah pohapsiti u Sarajevu. Zahvaljujući vezi koju je imao Gradski komitet u policiji, većina komunista je spašena od hapšenja. Tih junskih dana 1941. godine partijski rad u Sarajevu postaje **potpuno ilegalan**. U uslovima ilegalnog rada provodile su se sve aktivnosti komunista i članova SKOJ-a u Sarajevu na pripremi ustanka.

Sredinom juna 1941. godine trebala je da se održi sjednica Gradskog komiteta u jednoj ulici kvarta Vratnik. Zapisuje Humo: „Dogovoreno je da se nađem sa Lepom Perović, koja je tada bila sekretar Gradskog komiteta, i da zajedno pođemo na sastanak. Kad smo stigli na dogovoreno mjesto u ulici, nismo zatekli Lepu Perović.“ Ubrzo se pojavio skojevac Dragiša Kurilić koji će obavijestiti Humu da su agenti policije prije 15 minuta pokušali uhapsiti Pavla Goranina. Humo će potom svratiti u kafanu „Bujrum“. Ubrzo su došli i agenti policije i pokušali uhapsiti Humu. Humo se spasio bježanjem preko ograde i dalje kroz bašče u naselju Vratnik.

Ono što je veoma značajno o stanju partijske i skojevske organizacije u gradu Sarajevu tokom juna 1941. godine, Humo zapisuje: „Partijska organizacija u gradu Sarajevu prilično se povećala: **imala je preko 200 članova, a skojevaca je bilo preko 400**. Organizacije KPJ su postajale dominantna politička snaga i jedina politička organizacija Sarajeva koju je narod cijenio. Pokušaj da se u to doba uspostavi saradnja sa političkim ljudima građanskih stranaka i istaknutim intelektualcima nije uspio. Osim profesora Martinovića i Zaima Šarca, niko nije prihvatio saradnju sa Komunističkom partijom.“

Sjednica Centralnog komiteta KPJ od 4. jula 1941. godine donijeće odluku o podizanju ustanka na cijelom teritoriju Jugoslavije. U Sarajevo je upućen Svetozar Vukmanović Tempo da, kao član CKKPJ-a, pomogne Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu u pripremi za ustanak.

Uz prisustvo Svetozara Vukmanovića Tempa održana je 13. jula 1941. godine sjednica Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu i donesena odluka o podizanju ustanka. Sjednica je održana u kući Časlava Jovanovića Gorčina. Na sjednici nije mogao biti Vaso Miskin, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, koji je tih dana bio uhapšen. Od članova Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu prisustvovali su: Iso Jovanović, sekretar Pokrajinskog komiteta, Boriša Kovačević, Uglješa Danilović, Đuro Pucar i Avdo Humo. Među više donesenih odluka najveći značaj dobijaju ove odluke: prva odluka se odnosila na obrazovanje oblasnih štabova za Bosansku krajinu, zatim za sarajevsku, tuzlansku i hercegovačku oblast. Istovremeno se u tim oblastima formiraju partizanski odredi. Druga odluka Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu odnosila se na to da članovi Partije u gradovima za kojima je policija tragala odmah izađu na teren. Treća odluka Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu odnosila se na formiranje partijskih organizacija u oružanim partizanskim grupama. Četvrta odluka se odnosila na mobilizaciju članova Partije u gradovima radi odlaska u partizane. Na ovoj sjednici Pokrajinskog komiteta donesena je i odluka da, radi organizacije oružanih jedinica, u tuzlansku oblast pođe Uglješa Danilović, u krajišku oblast Đuro Pucar, u Hercegovinu Avdo Humo. U Sarajevu su ostali: Svetozar Vukmanović Tempo, Iso Jovanović i Boriša Kovačević. Odluke Pokrajinskog komiteta KPJ za **Bosnu i Hercegovinu o podizanju ustanka bile su istorijski presudne i dalekosežne**. Od jula 1941. godine pa do oktobra i novembra ustanak protiv okupatora dobiće široke razmjere. Ubrzo će se samo u sarajevskoj oblasti formirati četiri partizanska odreda: romanijski, kalinovački, jahorinski i odred „Zvijezda“. Komunisti i skojevci su uspostavili tri kanala za odlazak u partizane: preko Vratnika, zatim preko jevrejskog groblja i preko Novog Sarajeva. Iz Sarajeva je u partizane otišlo preko 800 članova Partije i SKOJ-a. Partizanske jedinice su bile u neposrednom okruženju u gradu Sarajevu. Pravili su se i planovi za oslobođenje Sarajeva. Od te ideje se odustalo u novembru 1941. godine. Uslijediće druga neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni. Doći će do pada ustaničke aktivnosti u istočnoj Bosni, naročito zbog udara četničkih jedinica na partizanske odrede.

Početakom 1942. godine u **Ivančićima kod Srednjeg biće održano Pokrajinsko partijsko savjetovanje kome će prisustvovati Josip Broz Tito (Savjetovanje je održano 7. i 8. januara 1942. godine)**. Na Savjetovanje su došli Avdo Humo i drugi članovi Pokrajinskog komiteta. Pred održavanje Savjetovanja u Ivančićima Avdo Humo opisuje susret sa Titom i članovima Vrhovnog štaba u selu Gajevima. Tito se interesovao za situaciju u Sarajevu. Također je naglašavao potrebu izlaska u partizane. „Tito

nas je upoznao i sa najnovijom situacijom u Srbiji.“ Nadalje, Humo zapisuje kako je tad shvatio svu složenost i svu ozbiljnost situacije. „Imamo pred sobom i nove neprijatelje – četnike, koji su prešli na stranu okupatora. Trebat će vremena da se četnici kompromituju u srpskom narodu.“

Na Savjetovanju u Ivančićima iznijeta je detaljna analiza političkih odnosa u zemlji i analiza četništva kao nove izdajničke i kontrarevolucionarne snage. Sukobi sa četnicima ispoljeni su ranije u Srbiji, a taj proces je započeo i u istočnoj Bosni. Donesena je odluka da se seljaci koji su spremni da se bore protiv neprijatelja **organizuju u dobrovoljačke odrede**. Posebna i dalekosežna odluka Savjetovanja u Ivančićima odnosila se na stvaranje **pokretnih partizanskih jedinica**, koje bi bile sastavljene od **najsvjesnijih i najhrabrijih boraca**. Te jedinice su trebale postati jezgro narodnooslobodilačke borbe. Veoma je značajna i odluka sa Savjetovanja u Ivančićima koja se odnosila na veći i intenzivniji politički rad **među hrvatskim i muslimanskim masama**, kako bi se više vezale za narodnooslobodilački pokret.

Januar i februar 1942. godine, a nakon Savjetovanja u Ivančićima i povratka u Sarajevo, protekli su u mobilizaciji ljudi za odlazak u partizane iz grada Sarajeva i u obavještanju građana o neprijateljskoj ofanzivi i četničkoj izdaji u istočnoj Bosni.

U martu 1942. godine Avdo Humo i Svetozar Vukmanović Tempo ponovo izlaze iz Sarajeva na partizansku teritoriju sa glavnim zadatkom da doprinesu obrazovanju partijskih četa i bataljona i to sa ciljem da se **kasnije formira Prva brigada istočne Bosne**. Prvi embrion te buduće, a zvaće se Šesta istočnobosanska proleterska brigada, postaće: **Prvi udarni partizanski bataljon u istočnoj Bosni**. Zapravo, **13. marta 1942. godine u Srednjem je formiran: Prvi partizanski udarni bataljon**. Bataljon je imao četiri čete. Sastav bataljona činilo je 68 članova KPJ-a, a preostali dio činili su članovi SKOJ-a. Socijalno-klasni sastav bataljona činila su **93 radnika, 122 seljaka, 32 intelektualca i 8 đaka**. Nakon formiranja Prvi udarni partizanski bataljon krenuo je do Vlasenice, gdje se nalazila Prva i Druga proleterska brigada narodnooslobodilačke vojske. Avdo Humo će sa Prvim udarnim partizanskim bataljonom preći planinu Zvijezdu i Konjuh. Potom će Avdo Humo stići u Šekoviće i sresti se sa **Cvijetinom Mijatovićem, Milošem Zekićem, Branom Savićem i Andrijom Markovićem**. Birčanski odred nije bio narušen. Četnički pučevi nisu uspjeli u Šekovićima (Šekovići su bili sjedište ustanka i partizanske borbe u Birču tokom cijelog narodnooslobodilačkog rata). Nakon toga je Svetozar Vukmanović Tempo krenuo prema Prozoru, gdje se nalazio Vrhovni štab i Tito. Tempo je

upoznao Tita o situaciji u istočnoj Bosni. Potom će Tito u selu Seonici kod Prozora donijeti **odluku da se od udarnih bataljona formira Šesta istočnobosanska proleterska udarna brigada**. Ona će biti formirana u Šekovićima i postaće okosnica uspona narodnooslobodilačke borbe u istočnoj Bosni. Ova brigada će svojom snagom vojnički poraziti četnički pokret u istočnoj Bosni.

Partijska organizacija u Sarajevu i ilegalni rad u njoj stalno su bili izloženi provalama i udarima policije. Humini opisi nevolja ilegalnog partijskog rada u Sarajevu od 1941. do kraja 1942. godine svjedoče istorijsku istinu da je **Sarajevo bilo središte organizacije ustanka i narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini**. Mnogi komunisti su hapšeni. **Mnogi su ubijeni u zatvorima. Ali okupator nije mogao ugasići ilegalni rad i otpor u Sarajevu**. To potvrđuju mnogi primjeri, a među njima se izdvaja primjer da je u septembru 1942. godine u Sarajevu obrazovan **Narodnooslobodilački odbor** koji su činili istaknuti građani – intelektualci grada Sarajeva. Bili su to: **advokat dr. Zaim Šarac, sudija Boro Knežević, profesor Ante Babić, profesor Huso Brkić i hirurg dr. Blagoje Kovačević**. **Kao član Pokrajinskog komiteta, Avdo Humo je bio u matici organizacije ilegalnog antifašističkog otpora u gradu Sarajevu**.

U novembru 1942. godine, u jednoj sljedećoj policijskoj provali, Avdo Humo je bio u velikoj opasnosti, jer ga je, nakon hapšenja, policiji odao Galošević, član Gradskog komiteta. Riječ je o tome da je Galošević nakon smrtnog mučenja u policiji otkrio Gradski komitet, partijsku organizaciju i ljude koje je poznao. Bio je to snažan udarac za Partiju. Tada je uhapšen i Sigmund, rukovodilac „fine tehnike“. Nakon hapšenja Galoševića provaljen je i Džemal Bijedić i njegov stan. Prije nego što je stigla poruka iz Vrhovnog štaba da Avdo Humo izađe iz Sarajeva, otišao je na Vratnik da posjeti oca Mustafe Dovadžije, neustrašivog partizanskog kurira iz Sarajeva. Ubijen je u zasjedi četničke grupe Save Derikonje u okolini Sarajeva (Dovadžija je proglašen za narodnog heroja). Za saradnju sa Dovadžijom Humo će zapisati: „Nikad mi nije rekao da se nešto ne može izvršiti, čak i onda kad je Sarajevo bilo okruženo gustim neprijateljskim obručem.“

Prije odlaska iz Sarajeva Avdo Humo je čekao dolazak u Sarajevo Uglješe Danilovića, Derviša Numića i Vladimira Perića. Oni su trebali preuzeti partijski ilegalni rad u Sarajevu. U dolasku su kasnili zbog jedne četničke zasjede na putu za Sarajevo. Humo opisuje da je do njihovog dolaska u Sarajevo ostao Džemal Bijedić. On će rukovoditi ilegalnim partijskim radom do dolaska Uglješe Danilovića.

Humo je opisao svoj izlazak iz Sarajeva. Išao je vozom do Ilidže, a potom do kuće Bosiljčića na Vrelu Bosne. Kretao se u pratnji kurira Ede Ambrozića. Tada je četvrta ofanziva bila u jeku. Avdo Humo će preko planine Bitovnje stići do Vrhovnog štaba. U tim hladnim januarskim danima 1943. godine Humo je u prelasku preko planine zabilježio da je u njegovoj koloni u jednom momentu od napornog puta bila posustala Nađa Biser, skojevka iz Sarajeva. Kad su se spuštali niz planinu, došli su do štaba Desete hercegovačke brigade. Avdo se nakon više od godinu dana sreo sa Borišom Kovačevićem, članom Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Tada će sresti i upoznati Vladu Šegrta, komandanta Desete hercegovačke brigade.

Nastavljajući dalje put, Avdo Humo će sresti Mošu Pijada u udubljenju jedne pećine. Srdačno su se pozdravili. Moša je šeretski progovorio: „A ja čuo da te uhvatila policija. More zamijenili bismo te za italijanske oficire. Imamo ih dosta.“ Avdo mu je odgovorio: „I bez tvojih oficira, Čiča ja sam se spasio.“ Nakon što su Moša i Avdo popili kafu, Avdi je ponuđen kurir da ga odvede do vodenice u kojoj je bio Tito. Humo zapisuje: „U vodenici sam našao drugove Tita i Rankovića i detaljno sam ih obavijestio o situaciji u Sarajevu i istočnoj Bosni.“ Nakon toga Avdi Humi je rečeno da će se kretati s Vrhovnim štabom.

Ovim kazivanjem Avdo Humo je završio svoju knjigu: „Moja generacija“. Ali povodom drugog izdanja knjige „Moja generacija“ valja ustvrditi da je **Avdo Humo bio nosilac organizacije ilegalnog partijskog rada u Sarajevu od 1940. do januara 1943. godine kad je usljed još jedne policijske provale morao izaći iz Sarajeva.** Iz cjeline Huminih sjećanja se vidi da je grad Sarajevo bio **snažno središte djelovanja komunista u ilegalnim uslovima.** Na osnovi ilegalnog partijskog rada u Sarajevu je izrastao **snažan i širok antifašistički pokret protiv okupacije zemlje.** Ilegalci Sarajeva i njihove borbene grupe su doprinijeli da Sarajevo bude oslobođeno mjesec dana prije kapitulacije sila Osovine.

Avdo Humo u savremenoj političkoj istoriji Bosne i Hercegovine ima posebnu ulogu. Humo je, **zajedno sa Raodoljubom Čolakovićem, doprinio da se unutar Pokrajinskog komiteta KPJ-a za Bosnu i Hercegovinu oblikuje politički koncept o tome da Bosna i Hercegovina u novoj federativnoj Jugoslaviji dobije status federalne državne jedinice.** Humo i Čolaković su oblikovali stajalište po kome je Bosna i Hercegovina **posebna i specifična istorijska teritorijalno-kulturna cjelina.** U ovom kontekstu utemeljeno je nekoliko aspekata. Prvi, Bosna i Hercegovina je **istorijska i geografska prirodna cjelina u kojoj vijekovima žive zajedno, međusobno**

izmiješana tri naroda: Srbi, Hrvati, Muslimani (Bošnjaci). Svaki narod ima i svoje specifične puteve razvoja, društvenog i kulturnog života, ali istovremeno ima i mnoge **elemente zajedništva u svom viševjekovnom kulturnom postojanju.** Drugo, sva tri naroda imaju **težnju da stvore zajedničku Republiku Bosnu i Hercegovinu u okviru jugoslovenske federativne zajednice.** Treće, ako bi Bosna i Hercegovina bila autonomna pokrajina, mogla bi **postati jabuka razdora između Srba i Hrvata** i da to u određenim okolnostima izazove nacionalizam, šovinističke **strasti i neke oblike svojatanja Bosne i Hercegovine.**

Na putu da se takvo nešto postigne presudni su bili razgovori Čolakovića i Hume sa Titom u Plahovićima kod Kladnja u julu 1943. godine i u Jajcu u novembru 1943. godine, pred održavanje 1. zasjedanja ZAVNOBiH-a. U istoriji obnove državnosti Bosne i Hercegovine i razvoju Bosne i Hercegovine kao narodne i socijalističke republike ravnopravnih naroda unutar federativne Jugoslavije Avdi Hume pripada posebno mjesto. Istorijska i politološka nauka u Bosni i Hercegovini stoje pred izazovom da u cjelini rasvijetle ulogu Avde Hume u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine u dvadesetom stoljeću.